

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Eskelinen, Teppo

Title: Utopioiden ajankuva: voiko poliittisen mielikuvituksen pelastaa?

Year: 2018

Version: Published version

Copyright: © Eskelinen & Tampereen yliopisto, 2018

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Eskelinen, T. (2018, 25.9.2018). Utopioiden ajankuva: voiko poliittisen mielikuvituksen pelastaa?. Alusta!. <https://alusta.uta.fi/2018/09/26/utopioiden-ajankuva-voiko-poliittisen-mielikuvituksen-pelastaa/>

Utopioiden ajankuva: voiko poliittisen mielikuvituksen pelastaa?

25.09.2018

Teppo Eskelinen

Teppo Eskelinen on filosofi ja yhteiskuntapolitiikan dosentti, ja työskentelee tällä hetkellä kehitysyhteistyön maisteriohjelman yliopistonlehtorina Jyväskylän yliopistossa.

KUVA: DAVID BLACKWELL (CREATIVE COMMONS)

"Kun instituutiot saadaan näyttämään annetuilta ja mahdottomilta muuttaa, myös toisenlaisten instituutioiden kuvittelu käy työlääksi. Konkreettinen esimerkki tästä on useiden pitkän linjan filosofian opettajien havainto, jonka mukaan nykyisin on hyvin vaikea saada lukiolaisia kuvittelemaan vaihtoehtoyhteiskuntia tai ihanneyhteiskuntia. Vielä vuosikymmen sitten harjoitus tuotti hyvinkin paljon lennokkaita ja kekseliäitä tuloksia."

Alustus! Yhteiskunnalliset utopiat ovat olleet viimeaikaisessa politiikan teoriassa ja populaarissa keskustelussa sivuroolissa. Ne on ehditty välillä julistaa jo kuolleiksikin.

Viimeistään 1990-luvulla niin sanottu popperilainen utopiakritiikki muodostui valtavirtaiseksi ajatustavaksi. Popperilainen utopiakritiikki viittaa filosofi **Karl Popperin** vuonna 1957 ilmestyneeseen

teokseen *The poverty of historicism*. Popper kritisoi utopioita ”yhteiskunnan pohjapiirroksina”, joiden toimeenpaneminen johtaa viime kädessä pakottamiseen (”utopian social engineering”). Kylmän sodan jälkeisessä ilmapiirissä suuria yhteiskunnallisia utopioita ryhdyttiin varomaan ”totalitaristisina”, ja politiikan itseymmärrys keskittyi hallinnointiin.

Politiikan mielekkyyden edellyttää edelleen kykyä utooppiseen ajatteluun: nykyhetken ”realiteetit” ylittävät yhteiskunnallisia näkymiä, haaveita ja kuvitelmia. Jos politiikkaa ei ohjaa näkymä laadullisesti paremmasta yhteiskunnasta, se taantuu teknokratiaksi, jossa demokraattinen tila kaventuu merkittävästi.

Ilmiötä on tarpeen tutkia kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkin aikalaiskritiikkinä: mitä utopioiden heikkous kertoo tästä ajasta? Toiseksi kysymyksenä kriittisestä metodologiasta: onko yhteiskuntatutkimuksella roolia utooppisen ajattelun vahvistamisessa? Teen seuraavassa katsauksen siihen, miten utopioiden tilaa voi tarkastella aikalaiskriittisesti. Palaan johtopäätöksissä kysymyksen tutkimuksen roolista.

Kollektiivinen ja privaatti halu parempaan

Ihmisyteen kuuluu pyrkimys parempaan ja tyytymättömyys vallitsevaan. Sosiologi **Ruth Levitas** (2010) on kutsunut tätä pyrkimystä ”paremman olemassaolon haluiksi”. Vaikka kaikilla toimintakykyisillä ihmisillä on tällainen halu, se voi olosuhteista riippuen kanavoitua hyvin vaihtelevin tavoin. Yhteiskunnalliset, sosiaaliset ja psykologiset rakenteet voivat tukea tai rajoittaa toisin kuvittelun ja tekemisen erilaisia muotoja.

Karkeasti voidaan erottaa kahdenlaisia kanavia, joita pitkin paremman olemassaolo voi kohdentua.

Halu kollektiivisesti parempaan on pyrkimystä kuvitella ja toteuttaa parempia yhteiskunnallisia rakenteita ja yhteistoiminnan muotoja. Utopiat ovat nimenomaan tämän pyrkimyksen välineitä. Utopioiden merkitys ei pelkisty siihen, miten pitkälle sitä on pantu toimeen tai voidaan panna toimeen. Ne ovat ”pohjapiirustusten” ohella tai ennen kaikkea kritiikin välineitä ja ”tienviittoja”. Toisin sanoen utopia auttavat näkemään, mikä vallitsevassa todellisuudessa on ongelmallista, ja hahmottamaan toivottavan muutoksen suuntaa.

Utopiat voivat olla selvästi fiktiivisiä: kuuluisin tällainen lienee **Thomas Moren** (1485–1535) *Utopia*-kirja. Toisaalta ne voivat olla ”todellisia utopioita” (Wright 2010). Todelliset utopiat kuvaavat jollakin tavalla uutta avaavan tavoitteen, jonka toteuttaminen voisi kuitenkin olla nähtävissä. Tyypillinen nykyesimerkki voisi olla perustulo.

Privaatti halu parempaan taas merkitsee vallitsevan todellisuuden epätyytyttäviin piirteisiin reagoimista pyrkimällä ottamaan niihin henkilökohtaista välimatkaa. Tällöin ihminen toimii myös paremman olemassaolon halun ohjaamana, mutta ei kysy, miten yhteiskunnallinen todellisuus voisi toimia toisin, tai minkälaiseen yhteistoimintaan halutun muutoksen aikaansaamiseksi olisi ryhdyttävä. Tyypillisin esimerkki privaattista halusta parempaan on pyrkimys organisoida elämäänsä kiireettömämmäksi ”hyppäämällä oravanpyörästä”.

Paremmen olemassaolon halun ensisijaisesti privaattia kanavoitumista voidaan pitää vallitsevana aikalaisilmionä. Samalla kun utopioiden on julistettu kuolleen, populaari poliittinen keskustelu on painottunut yksilöllisiin ”arvoihin” ja yksilölliseen elämänpolitiikkaan.

Ajankuva: privaattit pakoprojektit

Paremmen olemassaolon halun privatisoituminen merkitsee nimenomaan henkilökohtaisten elämänprojektien korostumista. Yleinen kuvaus tälle pyrkimykselle on ”oravanpyörästä hyppäämisen” ohella esimerkiksi ”downshiftaaminen”.

Ihmisellä on tietysti täysi oikeus pyrkiä parantamaan henkilökohtaista elämänlaatuaan – ”downshiftaamisessa” ole mitään paha. On kuitenkin merkillepantavaa, että näissä paremman elämän tavoittelun muodoissa ei vaikuta olevan juuri lainkaan tilaa yhteiskunnallisille utopioille. Pikemmin ne usein nojaavat sellaisten rakenteiden ylläpitämiseen, jotka vaikeuttavat utopioiden hahmottelua ja toteuttamista.

Tein pienen katsauksen kotimaisiin downshiftausaiheisiin uutisiin. Ne ovat poikkeuksetta elämäntapajuttuja, joista puuttuu yhteiskunnallinen muutosvisio. Downshiftaajien puheesta erottuu kaksi keskeistä teemaa tai kuvaustapaa. Ensimmäinen on oman elämän kontrolli (”kukaan ei sano, missä ja mihin aikaan minun pitää olla jossakin, eikä sano miten minun pitää tehdä työni”), (”downshiftauksessa pyritään keskittymään itselle tärkeisiin asioihin”). Toinen on tasapainon etsintä (”Onko mahdollista saavuttaa sellainen ihana tasapaino, jossa työtä on sopivasti, se on mielekästä ja aikaa jää muuhunkin elämään?”).

Näiden kertomusten taustavireenä on usein hyvin turvattu, jopa etuoikeuttu taloudellinen asema (”Pystyn elämään esimerkiksi osinkotulolla. Sehän ei ole downshiftausta, jos elää yhteiskunnan tuilla”).

Voikin kysyä, onko vallitseva teknokratisoitunut politiikka osittain seurausta siitä, että paremman olemassaolon kuvittelu keskittyy tällaisiin privaateihin projekteihin, jotka saattavat olla jopa riippuvaisia taloudellisen järjestyksen uusintamisesta.

Ajankuva: taaksepäin kuvittelu

Toinen merkillepantava aikalaisilmiö on yhteiskunnallisen mielikuvituksen aikaperspektiivin kääntyminen.

Yhteiskunnallisen utopian luonteva kuvittelusuunta on eteenpäin: utopia on tulevaisuus, joka *voisi tulla todeksi*. Tulevaisuusperspektiivi voi olla hyvinkin konkreettinen: esimerkiksi rakentuva hyvinvointivaltio on ollut aikanaan eräänlainen tulevaisuuteen katsova ”todellinen utopia”. Nykyinen ”hyvinvointivaltioväsymys” voidaan taas liittää utooppisen tulevaisuusperspektiivin katoamiseen: periaatteessa hyvinvointivaltiota osataan hallinnoida kuten ennenkin, mutta optimistisen ja utooppisen tulevaisuudennäkymän liudentuminen heikentää projektin kannatusta.

Tulevaisuusperspektiivin heikentyminen ei tarkoita ainoastaan yleisen pessimismin lisääntymistä. Kyse on laajemmin kulttuurin aikaperspektiivistä. Sosiologi **Zygmunt Bauman** (2015) käsitteli aihetta viimeiseksi jääneessä teoksessaan *Retropia*. Baumanin mukaan nykyaikaa luonnehtii taipumus kuvitella tulevaisuuksien sijaan menneisyyksiä. Tulevaisuusorientoitunut (utooppinen) kuvittelu on toisin sanoen korvautumassa menneisyysorientoituneella (nostalgisella) kuvittelulla.

”Menneisyyksien kuvittelun” hallitsemassa todellisuudessa poliittinen mielikuvitus ammentaa erilaisista fiktiivisistä tai idealisoiduista menneisyyden tiloista. Poliitiikka alkavat hallita fantasiat ”paluusta”. On merkillepantavaa, miten nykyisin keskeiset (ja kilpailevat) vaihtoehdot uusliberalismille ja teknokraattiselle hallinnoinnille ovat paluu tasa-arvoon (hyvinvointivaltioon) ja paluu kansallisvaltioon. Kumpikaan ajatustapa ei edusta tulevaisuuteen päin kuvittelua.

Kuvittelukyvyyn katoaminen ja vahvistaminen

Utopiat eivät kuitenkaan ole kohtalonomaisesti katoamassa, aivan kuten ne eivät myöskään ole automaattisesti olemassa. Kykyä kuvitella toisenlaisia yhteiskuntia ja yhteistoiminnan muotoja on vaalittava. Olennaista onkin kysyä, minkälaiset tekijät vahvistavat ja minkälaiset tekijät heikentävät kollektiivista kuvittelukykyä.

Politiikan tutkijat ovat kiinnittäneet usein huomiota poliittisen liikkumatilan kaventumiseen. Ilmiötä on kuvattu osuvasti esimerkiksi ”kurinalaistavaksi uusliberalismiksi” ”tai uudeksi perustuslaillisuudeksi”

(esim. Gill 1998). Useat kylmän sodan jälkeen betonoidut poliittiset muutokset eivät olleet ongelmallisia vain sisältönsä vuoksi, vaan myös siksi, että ne saivat perustuslakia muistuttavan aseman. Esimerkiksi kauppasopimuksia tai EU:n perussopimuksia on äärimmäisen vaikeaa muuttaa demokraattisen politiikan keinoin.

Politiikan "lukitsemisen" vaikutuksista vähemmälle huomiolle on kuitenkin jäänyt kaventuvan liikkumatilan myötä kaventuva kuvittelukyky. Kun instituutiot saadaan näyttämään annetuilta ja mahdottomilta muuttaa, myös toisenlaisten instituutioiden kuvittelu käy työlääksi. Konkreettinen esimerkki tästä on useiden pitkän linjan filosofian opettajien havainto, jonka mukaan nykyisin on hyvin vaikea saada lukiolaisia kuvittelemaan vaihtoehtoyhteiskuntia tai ihanneyhteiskuntia. Vielä vuosikymmen sitten harjoitus tuotti hyvinkin paljon lennokkaita ja kekseliäitä tuloksia.

Yhteiskunnallinen kuvittelu voi perustua taiteelliseen luovuuteen, kuten klassisessa utopiakirjallisuudessa, jossa usein kirjoitettiin fiktiivisistä "saarista" todellisen maailman ulkopuolella. Esimerkiksi Thomas More, Tommaso Campanella ja Francis Bacon kuvasivat tällaisia "jossain kaukana" sijaitsevia paikkoja, joissa merkillepantavaa ei ollut ainoastaan yhteiskunnan organisaatio, vaan myös asukkaiden taidot ja asenteet. Vaikka tällaiset kertomukset ovat pitkälti kaunokirjallisuutta, fiktiiviset maailmat voivat olla hyvinkin tärkeitä kuvittelun ja myös kritiikin välineitä.

Kuvittelukykyä harjaannuttaa myös pienimuotoisten vaihtoehtojen konkreettinen rakentaminen ja näiden projektien onnistumisista ja virheistä oppiminen. Mikrotason käytäntöjen (kuten kaupunkiaktivismiprojektien, osuuskuntien jne) kehittäminen voi näin auttaa näkemään laajemman tason toisin organisoitumisen mahdollisuuksia ja piirteitä. Vaihtoehtoista alkaa erottua niiden utooppinen elementti.

Lopuksi

Parempaa yhteiskuntaa kohti suunnistaminen edellyttää kykyä kuvitella toisella tavalla toimivia yhteiskuntia. Kuviteltu todellisuus on väline, jonka avulla vallitsevan todellisuuden muutoksen tarve ja mahdollisuus tulee näkyviin. Utopioita voidaankin pitää eräänlaisena yhteisön käytössä olevana "kompassina" (Wright 2010). Vastaavasti jos kyky kuvitella toisenlaisia todellisuuksia heikkenee, politiikasta tulee näköalaton yksityiskohtien virittämistä ja "toisin tekeminen" privatisoituu.

Onkin syytä kysyä, miten yksilöllisiä paremman olemassaolon halun ilmaisuja voitaisiin muotoilla yhteiskunnallisiksi pyrkimyksiksi. Paremman olemassaolon halun privatisoituminen on paitsi

pessimistinen ajankuva, myös haaste etsiä näistä yksityiseksi koetuista pyrkimyksistä yhdistäviä narratiiveja, kokemuksia ja pyrkimyksiä. Privaatit pakoprojektit lähtevät samasta tarpeesta kuin utooppinenkin ajattelu, mutta kanavoituvat vallitsevassa yhteiskunnallisessa ilmapiirissä toisin.

Tässä yhteiskuntatieteilijöillä voi olla merkittävä rooli. Yhteiskuntatieteilijä voi pyrkiä varovaisesti "sanoittamaan" tyytymättömyyden aiheita niin että ne resonoivat laajemman ihmisjoukon keskuudessa, ja myös tarjoamaan välineitä yhteiskunnalliseen mielikuvituksen kehittämiseen. Onhan yhteiskuntatieteen pyrkimys nimenomaan nähdä yleisiä ja rakenteellisia piirteitä ilmiöissä, jotka pintapuolisesti näyttävät yksittäisiltä ja sattumanvaraisilta.

Pyrkimys edellyttää kuitenkin myös metodologisten raja-aitojen kaatamista. Erityisesti yhteiskuntatieteen, pedagogiikan ja taiteen liittolaisuus voisi olla tässä hyvin arvokasta.

Lähteet

Bauman, Zigmunt (2015) *Retropia*. Cambridge: Polity.

Gill, Stephen (1998) 'New constitutionalism, democratisation and global political economy', *Pacifica review: Peace, security and global change* 10(1): 23–38.

Levitas, Ruth (2010) *The concept of utopia*. Oxford: Peter Lang.

More, Thomas (1989) *Utopia*. Cambridge: Cambridge University press. Latinankielinen alkuperäisteos 1516. Kääntänyt englanniksi Robert M. Adams.

Popper, Karl (1957) *The poverty of historicism*. Lontoo: Routledge.

Wright, Erik Olin (2010) *Envisioning real utopias*. Lontoo: Verso.